

Indledning

Af Therkel Stræde

1943: Den 1.-2. oktober bevægede hovedparten af Danmarks jøder sig beslutsomt eller tøvende-tvivlende, hvis ikke i total panik, imod byer, fiskerlejer og strande langs Øresunds kyster. Advarsler fra forskellig side i de sidste dage og timer op til den tyske politiaktion havde overbevist de fleste om, at denne var alvorligt ment og skulle omfatte alle, som besættelsesmagten ifølge de tyske racelove opfattede som jøder. Man gjorde klogt i at flygte, besluttede de fleste efter hastig rådslagning med familie, venner, kolleger, i nogle tilfælde også vildt fremmede mennesker, der tilbød hjælp. Turde man stole på rygter og spredte informationer i et samfund under undertagelsestilstand og censur? Var den uoverskuelige situation alvorlig nok til at beslutte at forlade hus og hjem, realisere, hvad man kunne af det, man havde, og begive sig ud på en uvis rejse ad veje og jernbaner, der kontrolleredes af en magt, hvis brutalitet over for jøder de færreste kunne være i tvivl om, og med udsigt til, at man måske måtte lægge sit liv i en ukendt fiskeskippers hænder? Jødiske borgere måtte mobilisere meget mod for i de dage for 75 år siden at træffe beslutningen om flugt.

Situationen krævede både mod og tillid. Modet til med ultrakort varsel at lægge det trykke og velkendte bag sig og begive sig ud i det uvisse, og tilliden til, at man derude ville støde på mennesker, som var parate til at hjælpe. Det gjaldt især ikke-jøder, eftersom jøderne var så lille en minoritet i Danmark, at alle, der tilhørte den, selv var på flugt og derfor i en situation, hvor de ikke kunne hjælpe andre ret meget.

Modsatte side:

*Erik Scavenius og Werner Best, den 6. februar 1943.
Fotografiet ejes af Frihedsmuseets fotoarkiv.*

Men takket være det mod og den tillid, jøderne viste i de dage og uger, flugten stod på, samt den hjælp, ikke-jøder mobiliserede, kom det helt store flertal af den tyske ”jødeaktions” målgruppe – over 7.000 – som bekendt velbeholdent i sikkerhed i Sverige, mens kun en mindre gruppe på omkring 500 blev ofre for deportation til tyske lejre.

Hvorfor jøderne i Danmark viste den ikke-jødiske befolkning den tillid, der gjorde den succesrige redning mulig, og hvorfor ikke-jøder spredt ud over hele landets befolkning viste sig tilliden værdig og faktisk hjalp flygtningene uden hensyn til, om det måske kunne være farligt for dem selv, det er et spørgsmål, som har beskæftiget offentligheden og forskerne i Danmark og udlandet, næsten lige siden skibe og både med – ofte livrædde – flygtende jøder krydsede Øresunds og Østersøens vande.

Æren for jødernes redning har været tilskrevet modstandsbevægelsen, der befandt sig i kraftig vækst, men endnu langt fra sås som legitim af befolkningens store flertal. Spontane hjælpeaktiviteter fra helt almindelige danskere og kortvarige borgerkomitéer uden klar politisk profil er blevet fremhævet som nøgleaktører i udskibningshavnene, visse netværker af fagfæller og politisk/etisk ligesindede ligeså i ”baglandet”. I en række – især tidlige og især udenlandske – bidrag krediteres det danske folk som helhed for sin hjælpsomhed og for en underliggende politisk/etisk holdning, der gjorde det at komme de flygtende til hjælp til en selvfølgelig eller ligefrem naturlig ting.

Debatten er kommet op med jævne mellemrum, som Sofie Lene Bak dokumenterede i sin bog *Jødeaktionen oktober 1943*. Forestillinger i offentlighed

og forskning. Som oftest har det været i forbindelse med runde og halvrunde jubilæer, at nye resultater blev bragt frem og gamle argumenter genopfrisket, og sådan har det også været siden bogens udgivelse i 2001.

I de senere år er samarbejdspolitikken, forstået som det danske politiske systems, erhvervslivets og befolkningens kollaboration med besættelsesmagten, af en række forfattere blevet fremhævet som en væsentlig forudsætning for, at redningen af jøderne fik så bred opbakning i befolkningen og spændte så succesrigt af. Var en tysk ”jødeaktion” så ikke kommet væsentligt tidligere, havde flertalsbefolkningen ikke været mere spaltet og nazismen stærkere, hvis Danmark havde valgt en vej med mere modstand og mindre kollaboration?

Nogle vil mene, at samarbejdspolitikken – i forlængelse af 1930’ernes fremvoksende velfærdsstat, baseret på brede politiske kompromiser – videreførte en national konsensus om en høj grad af integration mellem samfundslagene og en deraf følgende sammenhængskraft, og at den nationale og sociale integration i samfundet dannede baggrund for redningsaktionen. Andre har modsat hævdet, at samarbejdspolitikkerne og de embedsmænd, der fortsatte deres virke, spillede højt spil med jøderne og kun blev reddet på strengen, da forhold uden for deres herredømme gjorde deres etisk-juridisk tvivlsomme, dødsensfarlige forslag om at medvirke ved internering af jøderne overflødig.

Denne diskussion føjer nyt til vor viden om oktober ’43 og indbyder til fornyet refleksion over, hvad der var – og måske er – styrken ved det danske samfund. Derfor har *Rambams* redaktion besluttet at stille spørgsmålet om *samarbejdspolitikken og jødernes redning* til en række historikere i enqueteform: Sammenfat kort og klart dit syn på denne problematik i en form, så også en bredere læserkreds end de historiske tidsskrifters kan forholde sig til argumenterne, sammenligne og danne sig en mening – sådan var opgaven, vi stillede. Glædeligt for

os tog flere af ”hovedkombattanterne” fra de senere års debat udfordringen op, så resultatet er blevet en række bidrag, der dels trækker hovedpositionerne i den standende strid op, dels tilføjer nye aspekter ved at koble det overordnede blik med nye resultater om udviklingen på historiens mikroplan.

Oktober ’43 fik tidligt sin historiker: Leni Yahil, ledende kraft i det israelske Holocaustforskningscenter og mindested Yad Vashem og professor ved universitetet i Haifa. Selvom hendes værk fra 1966 var det første om jøderne i Danmark under besættelsen og redningsaktionen, har det bevist en bemærkelsesværdig langtidsholdbarhed. Det rummer en klar stillingtagen til emnet for vor enquete, som de fleste senere forfattere eksplicit eller implicit forholder sig til. Det havde været naturligt at bede Leni Yahil om et bidrag, men eftersom hun døde i 2007 i den bibelske alder af 95 år, påtog denne sektionens redaktør sig at sammenfatte hendes synspunkt. Dermed vil jeg posthumt takke hende for de fagligt udfordrende og altid hjertelige samtaler, vi havde, når hun i sine senere leveår – forskningsaktiv til det sidste – tog sig tid til at modtage mine besøg på alderdomshjemmet i Jerusalem.

Det er håbet, at denne særsektion af *Rambam* vil tjene til, at diskussionen af, hvad der utvivlsomt er og i de senere år også mere og mere ses som en nøglepisode i besættelsestidens og Danmarks historie, vil fortsætte og frugtbargøres af både nye overordnede perspektiver såvel som nye forskningsresultater på det helt konkrete plan – både i jubilæumsåret 2018 og fremover.